

KULTURNO-PROSVJETNI RAD U BRIGADI

Rukovodeći se direktivama CK KPJ datim 1941. godine, političke organizacije novoformirane Druge dalmatinske NOU brigade počele su odmah organiziranjem kulturno-prosvjetne djelatnosti.

Organizacijski definiran kulturno-prosvjetni rad, postavljen na širokoj ideološkoj platformi, razvija se počevši od osnovnih oblika analfabetskih tečajeva preko niza drugih aktivnosti do umjetničkog izražavanja. Postepeno, ovaj je rad poprimao sve konkretnije i sadržajnije oblike, kako u njenim sastavnim jedinicama, tako i u brigadi kao cjelini. S druge strane, uz prioritetne vojne zadatke nije se pridavala odgovarajuća važnost učinjenom te su dobrim dijelom obavljani kulturno-prosvjetni radovi ostali izvan dohvata evidencije.

U izvještaju Politodjela od 12. novembra 1942. godine upućenog Centralnom komitetu KPJ, između ostalog, kaže se: »Iniciran je kulturno-prosvjetni rad kojeg ranije nije bilo ili je bilo vrlo malo u nekim jedinicama. Formirani su zborovi i diletantske grupe, počinje se izdavanjem zidnih novina po četama, drže se analfabetski tečajevi, predavanja iz geografije, historije i higijene, čitaju se po kružocima pojedini članci i rasprave iz oblasti marksizma-lenjinizma...«¹⁾

I dalje o organizaciji rada: »Udareni su temelji kulturno-prosvjetnom radu po bataljonima. Malne po svim četama formirani su kulturno-prosvjetni odbori koji imaju zadatak da organiziraju razne grane kulturno-prosvjetnog rada po našim jedinicama. U svakom bataljonu formirat ćemo čvrsto rukovodstvo koje će voditi računa da se rad pravilno razvija.«²⁾

Skojevske organizacije u brigadi organizirale su se u svim oblicima kulturno-prosvjetnog rada. U izvještaju polit-komesara brigade upućenog CK KPJ u decembru 1942. g. kaže se: »Skojevska organizacija dobro radi. Bataljonska rukovodstva prilično su se osamostalila. Održavaju se redovni sastanci praktični i teoretski. Broj skojevaca je porastao. Skojevci su uglavnom nosioci kulturno-prosvjetnog rada.«³⁾

U istom izvještaju o angažiranju Politodjela u ovome radu, iznosi se: »Politodjel radi dobro; zahvaljujući pomoći koju drugovi iz Politodjela

1) Obrad Egić, n. d., str. 30.

2) Isto

3) Zbornik, tom IX, knj. 2, 410.

ukazuju Partiji u brigadi i samoj Brigadi, mi smo uspjeti da se sredimo i koraknemo dalje...»

Rukovodilac Politodjela u to vrijeme bio je Filip Bajković, pravnik; za kulturni rad bio je zadužen Tanasije Mladenović, književnik; za SKOJ i omladinu Mirko Milojković, ranije sekretar Okružnog komiteta SKOJ-a. Nešto kasnije u Političko odjeljenje brigade došli su Eli Finci, književnik Vojo Kovačević, on je izvjesno vrijeme rukovodio Politodjelom i Milinko Đurović, pravnik, također jedno vrijeme rukovodilac Politodjela.

O početku djelovanja u narodu, kao jednom od najvažnijih komponenta političkog rada, ističe se: »Tokom ovoga mjeseca naše jedinice u selima kroz koje smo prolazili i u kojima smo se zadržavali, održale su više sastanaka sa seljacima i dale su nekoliko priredaba. To je početak rada u tom pravcu i nastojaćemo da ga povećamo.«⁴⁾

Iz navedenih podataka vidi se da je kulturno-prosvjetni rad općenito u NOV, pa prema tome i u 2. dalmatinskoj brigadi kao njezinoj sastavnoj jedinici, postavljen na širokoj ideološko-političkoj platformi. Trebalo je izgraditi novog čovjeka sposobnog da se bori protiv svih neprijatelja, ne samo s puškom u ruci nego i znanjem, a to znači izgrađivanjem i podizanjem političko-kulturne svijesti boraca. Ovaj rad poprimao je sve veće razmjere pristizanjem novih boraca iz siromašnijih, pasivnih krajeva u brigadu. U tim danima, tj. pod konac 1942. i u samom početku 1943. godine, pored čestih borbenih akcija, uvjeti za rad bili su vrlo povoljni, jer istodobno brigada je imala dobar broj mladih kadrova na odgovarajućem obrazovnom nivou koji su se potpuno angažirali u radu, a neki od njih imali su posebno smisla i afiniteta za ovaj rad.

Uspjeh brigade u oslobađanju novih krajeva i sela, povezivanje s narodom, održavanje političkih sastanaka, a potom davanje uspješnih priredaba, gdje god se za to ukazala prilika - sve je to stvaralo posebnu atmosferu i radni elan koji se očitavao u aktivnom djelovanju u svim oblicima kulturno-prosvjetnog rada. Međutim, to nije dugo potrajalo.

Nadolaskom neprijateljskih ofanziva u 1943. godini intenzitet je kulturno-prosvjetnog djelovanja jenjavao da bi se u toku borbi, marševa, iscrpljenosti i ostalih nepogoda u nizu mjeseci sveo na minimum. Nekoliko drugova koji su na ovom polju davalil sve od sebe poginuli su u toku 4. i 5. neprijateljske ofanzive.

Moral boraca poslije Neretve i Sutjeske ostao je na priličnoj visini, iako se brigada poslije izlaska iz Zelengore gotovo nije smirila na jednom mjestu. Ozren, Miljevina, Kalinovik, Trnovo, odlazak u Plevlja, Priboj, usiljeni marš prema Kolašinu, borbe s Nijemcima i četnicima kod Andrijevice i Berana, odatle u Novu Varoš, zatim prebacivanje u Srbiju i poslije mjesec dana neprestanih borbi dolazak u Kolašin, opet borbe s Nijemcima...

Obnavljanje ove djelatnosti bio je jedan od važnijih političkih zadataka. Zbog spomenutih dugotrajnih iscrpljujućih borbi, na ovom sektoru osjećala se stagnacija, iako kulturno-prosvjetna djelatnost nije prestala. U izvještajima o tome daju se različiti komentari. Dok jedni izriču nepovoljne ocjene gotovo o svim oblicima ovoga rada, drugi traže uzroke u nepravilnoj organizaciji, u potcjenjivanju kulturno-prosvjetnog rada.

Tokom 1944. godine pošlo se u tom pogledu naprijed, pa brigadni izvještaj upućen CK KPJ iz augusta analizira situaciju iz proteklog vremena:

4) Isto, 411.

Grupa boraca i rukovodilaca na pripremi kulturno-prosvjetne priredbe, Vilusi, juna 1944.

»U prvo vrijeme ovaj sektor rada nije pravilno shvaćen i nije mu se dovoljno posvetila pažnja i mnogi drugovi nisu bili zainteresovani za ovaj rad. Sam rad u ovome pravcu odvijao se nejednako, čas oživi i pođe naprijed, a čas odjednom zastane. U ovome bio je glavni razlog što se po jedinicama nije imalo dovoljno vremena, da bi se ovaj rad odvijao kako treba. Kulturno-prosvjetni odbori koji su bili formirani po četama i bataljonima nisu imali dovoljno sposobnosti da bi se ovaj rad odvijao pravilno, a i sam sastav tih odbora bio je nepravilan. U odborima su češće puta bili takvi ljudi, koji za kulturno-prosvjetni rad i organizaciju istoga nisu imali smisla, te rad, i pored najbolje volje, nije mogao da ide naprijed. Međutim, kulturno-prosvjetni rad u brigadi danas je znatno krenuo naprijed. Formirali smo kulturno-prosvjetni odbor u brigadi, kojeg do sada nismo imali, a u njega smo uzeli najbolje ljude koji imaju najviše smisla za taj rad, te uz njihovu pomoć, kao i komesara brigade i komesara bataljona, rad je krenuo naprijed. Sada izlaze redovno džepne novine, bataljonski listovi, a uskoro će i izaći i brigadni list. Održavaju se analfabetski tečajevi, te s tim je doprineno daje nepismenost pred likvidacijom. Redovno se također održavaju po četama i bataljonima kulturna predavanja iz raznih oblasti nauka, koja su kod boraca pobudila živo zainteresovanje. Također po selima i terenu kuda se nalazimo, kada god se za to ukaže prilika i mogućnost, održavaju se priredbe, koje su popraćene sa govorima u odnosu na borbu i političku situaciju, uz borbene i narodne pjesme«.⁵⁾

5) Zbornik, tom 9. knj. 6, 942.

U vrijeme kad je pisan ovaj izvještaj brigada se nalazila na sektoru Nikšić - Viluse gdje je često vodila borbe s Nijemcima i četnicima. No i pored toga borci su provodili normalniji život jer uvjeti nisu bili onako teški kao u prethodnim vremenima. Zbog toga je oživjela i kulturno-prosvjetna djelatnost u svim brigadnim jedinicama. Kulturno-prosvjetni odbor brigade u kojem su u to vrijeme bili Milo Vlahov, Ante Kranjac, Marko Berger i Cela Čabo imali su zadatak da pomognu brigadnim jedinicama na svim poljima ove djelatnosti, oni su to činili održavanjem predavanja, pripremanjem kulturno-zabavnih programa i si.

Članove kulturno-prosvjetnih odbora u bataljonima i ostalim samostalnim jedinicama teško bi bilo navesti, jer su se u toku rata, zbog gubitaka, ranjavanja i prebacivanja na druge dužnosti često mijenjali.

Sve većim omasovljenjem narodno-oslobodilačke borbe u jedinicama NOV i POJ kulturno-prosvjetni rad postaje raznovrsniji i bogatiji, prelazi dosadašnje organizacijske okvire. Zbog toga se osjećala potreba stvaranja novih organizacijskih oblika podesnijih za obuhvatniji, svestraniji i kvalitetniji rad... »Po ukidanju politodjela 1944, pri štabovima brigada, divizija i korpusa, a od 1. marta 1945. i pri štabovima armija obrazuju se propagandni odsjeci koji imaju i kulturno prosvjetnu sekciju. Naredbom Vrhovnog štaba NOV i POJ iz 1944. godine organizaciono se učvršćuje dosadašnja praksa«.⁶⁾

Član 2. ove Naredbe koji se odnosi na štabove divizija i brigada, 2. dalmatinska proleterska brigada primijenila gaje već početkom veljače 1945. godine. Organizirala je propagandni odsjek sa sekcijom za političku propagandu, kulturno-prosvjetni odgoj i sekciju za štampu. Na dužnost rukovodioca ovoga odsjeka postavljen je Dušan Marić, dotadašnji rukovodilac Tehnike brigade.

RAD NA OPISMENJAVANJU BORACA

Rad na suzbijanju nepismenosti vođen je u svim jedinicama: bataljonima, četama, vodovima pa i pojedinačno. Budući da dobrim dijelom nisu sačuvani podaci, a ponegdje nije ni vođena evidencija, o opismenjavanju može se govoriti na temelju malog broja sačuvanih izvora, kao i po opće poznatim činjenicama.

Kao u mnogim jedinicama NOV-a tako se i ova brigada susrela s problemom nepismenosti ili polupismenosti boraca koji su pristizali iz zaostalijih dijelova Dalmacije gdje se raniji režimi nisu brinuli za prosvjeđivanje naroda.⁷⁾ To teško nasljeđe prošlosti trebalo je upornim radom što prije iskorijeniti. Postavljen je primarni zadatak opismenjavanja mladih, pa i srednje generacije. Prema paroli »Ni jedan analfabeta među partizanima«, politički komesari u jedinicama angažirali su se da što uspješnije rješavaju problem nepismenosti. »U instrukciji od januara 1943. CK SKOJ-a u svim organizacijama SKOJ-a u jedinicama NOV i POJ, postavio zadatak da... ,... Nepismenost treba likvidirati. Ne bi smelo da se nađe ni jedan omladinac posle mesec dana života u brigadi koji ne bi znao da čita i piše'...

6) Vojna enciklopedija, sveska 5, Beograd 1962, 80.

7) Prema službenim podacima Ministarstva prosvjete Jugoslavije u 1939. godini bilo je u Primorskoj banovini 57,46 posto nepismenih stanovnika. (Kulturni život u JNA, Beograd, 1971. 193.

Ova intervencija CK SKOJ-a bila je nužna i efikasna, jer je podstakla rad na opismenjavanju boraca i njihovo uključivanje u normalan rad i život u jedinicama.⁸⁾

Skojevci i tek formirani kulturno-prosvjetni odbori u jedinicama 2. dalmatinske brigade ovo posredovanje prihvatili su savjesno i odmah počeli rad na opismenjavanju.

Kao osnovni oblik primjenjuju se analfabetски теčajeви. Oni su se većinom održavali u četama, a tamo gdje je bila nepismenost veća u vodovima i u desetinama. Ovaj posao obavljali su omladinci koji su imali po nekoliko razreda srednje škole ili pismeniji borci. Neki omladinci preuzimali su pojedine borce da ih nauče čitati i pisati, to se ponekad obavljalo i u predasima za vrijeme pokreta jedinice.

Svladavanju nepismenosti mnogi borci su ulagali velike napore, jer: »... jedan od osnovnih uvjeta da borac postane član Komunističke partije bio je da nauči čitati i pisati«. Zbog toga je bilo primjera da borci na užtrb odmora poslije borbenih akcija ili napornih marševa, umjesto da se odmaraju, uče čitati i pisati.

Suzbijanje nepismenosti bio je permanentni posao i jedan od osnovnih zadataka kulturno-prosvjetnih odbora u jedinicama brigade. Gotovo svaki izvještaj političkih komesara počevši od novembra 1942. govori o problemu nepismenosti koji se rješava s više ili manje uspjeha: »Totalnu nepismenost sveli smo na najmanju mjeru, pa ipak je broj onih koji umiju bilo koliko pravilno da pišu minimalan, što se vidi iz džepnih novina koje često izlaze«,⁹⁾ piše između ostalog u izvještaju Štaba brigade upućenog CK KPJ početkom 1944. godine.

S obzirom na socijalni sastav nekih bataljona gdje je bio pretežni broj boraca iz pasivnih krajeva, a k tome, protekla 1943. godina ispunjena neprekidnim borbama bila je vrlo nepovoljna za bilo kakav sistematski rad na ovom polju, pa situacija i nije mogla biti bolja.

Od jeseni 1944. godine pa do konca rata u brigadu stalno pristižu novi borci pa je nepismenost prisutna vrlo dugo, a u nekim jedinicama čak do završetka rata. Kako brigadne novine imaju vrijednost autentičnih svjedočanstva u životu jedinice, poslužiti ćemo se brigadnim listom »Bratstvo« koji u kulturnoj rubrici piše o kontinuiranom održavanju analfabetских теčajeва koji su se uslijed pokreta i borbi morali produžiti u proljeću 1945. godine, iako je interes i uspjeh теčajaca vrlo dobar.¹⁰⁾ Istodobno u 2. bataljonu do konca jula nije više bilo nepismenih.

Među polaznicima теčajeva ili nekog drugog oblika opismenjavanja generacije srednje ili starije životne dobi gotovo u pravilu su teže svladavali tehniku čitanja i pisanja, što je normalno i shvatljivo. Među ovima bilo je i primjera velike upornosti i volje, u želji - ako se vrate svojim kućama da »ne budu slijepi pored zdravih očiju«. Ta misao ih je vodila da s naporom prevladavaju i ono što im je priroda s obzirom na godine postupno oduzimala.

Među nepismenim omladincima bilo je dosta inteligentnih i upornih boraca. Na političkom satu ili na obrazovnom predavanju u bataljonu njihova pitanja i diskusije bili su interesantni i vrlo dobri, s obzirom na os-

8) Dr Petar Kačavenda, SKOJ i omladina u NOV i POJ 1941-1945, Beograd, 1975, 354.

9) Zbornik, tom IX, knj. 5, 328.

10) »Bratstvo«, brigadni list, br. 8. 1945. Arhiv za historiju radničkog pokreta Hrvatske, Zagreb. ZB-Per-53/552.

kudno predznanje koje su sobom donijeli. Jedan od takvih omladinaca upućen je u Štab brigade da se što prije opismeni. Tehniku čitanja i pisanja svladao je u vrlo kratkom vremenu. Povratkom u svoj bataljon primljen je u KP, a malo poslije postao je delegat voda, zatim politički komesar čete. Predstojala mu je i viša politička funkcija, ali je na žalost, u međuvremenu poginuo. Bilo je još primjera da su opismenjeni borci postali politički i vojni rukovodioci.

OBRAZOVNI RAD

Još prije ulaska u sastav brigade bataljoni su se bavili obrazovnim radom. Iz ratnih zabilježaka i sjećanja boraca doznaje se da se obrazovni rad počeo gajiti još početkom 1942. U četama Dinarskog bataljona, koji je ušao u sastav ove brigade kao 2. bataljon, čitala su se književna djela: »Mati« (Maksim Gorki), »Pauci« (Ivo Ćipiko), »Jazavac« (Petar Kočić) i druga. Poslije pročitanih pasusa i poglavlja redovno se raspravljalo o tom djelu. Na sličan način radilo se i u ostalim bataljonama.¹¹⁾

Obrazovni nivo, s obzirom na socijalnu strukturu brigade, bio je vrlo različit. U cilju podizanja općeg obrazovnog nivoa pristupilo se održavanju kulturno-prosvjetnih predavanja i čitalačkih grupa. Jer, podizanjem obrazovnog nivoa boraca, omogućilo se lakše shvaćanje i upoznavanje tada neophodno potrebne vojne vještine, političkih, ekonomskih i drugih znanosti. Brigu oko organizacije predavanja preuzeli su kulturno-prosvjetni odbori koji su osiguravali predavače, a ovi literaturu, ako i kad su do nje došli.

Početkom 1943. godine održavana su predavanja koja tada nisu bila stalna i planom predviđena. Međutim, nadolaskom novih boraca iz seoskih sredina postavio se kao neposredni zadatak uvođenje stalnog i planskog rada na obrazovanju, jer je to bio osnovni preduvjet za vojno i političko izdizanje boraca.

Pisani podaci o ovoj aktivnosti iz toga vremena nisu poznati, ali se zna daje tada, u januaru 1943. godine, održano nekoliko obrazovnih predavanja. Predavali su omladinci-studenti i gimnazijalci u bataljonima i četama kad bi se za to ukazala ma kakva mogućnost. Teme - stanak Zemlje i stanak čovjeka bile su nadasve zanimljive i često su razrađivane među borcima uz vrlo uspješne diskusije.

Nešto kasnije, sačuvani brigadni list iz Foče daje autentične podatke o probuđenoj iskonskoj želji i potrebi za znanjem:

... »Poslije prelaza Drine u Foči borci željni znanja htjeli bi slušati predavanje, ali ih stalno ometa avijacija pa znaju u šali reći: „Za nas se sviće oko 18 sati, bar tada možemo nešto raditi i naučiti“ ... Poslije obaveznih dnevnih poslova održava se predavanje o prirodnim pojavama. Pojedini drugovi uzimaju učešća i daju mišljenje o postanku grada, rose, snijega itd... «¹²⁾

U članku »Omladina naše brigade«, između ostalog kaže se: »Omladina je čvrsto dograbila pušku u ruke, a zajedno s puškom dograbila je i knji-

11) Iz ratnih zabilježaka borca Veljka Đujića.

12) »Dalmatinski udarnik«, list II dalm. NOU brig., Foča 1. V 1943. Gradski komitet SKH, Zagreb, 30.

gu svjesna da samo tako može pobijediti. Lakše je boriti se s puškom, mnogo teže sa znanjem, ali hrabri omladinci savladaju i knjigu, jer znaju da to od njih traže novi borci koji pristižu u brigade, to od njih traže opustošena polja i zgarišta Dalmacijek.¹³⁾

Razumljivo je daje u toku 1943. na tegobnom borbenom putu brigade od Neretve, Drine, Sutjeske i dalje kontinuitet na ovom, kao i drugim aktivnostima kulturno-prosvjetnog rada, bio gotovo prekinut. Kraći odmori iskorištavani su da bi se vratila bar minimalna fizička snaga za naredne akcije.

I druga polovina 1943. godine nije bila mnogo bolja. Iscrpljena i još uvijek neoporavljena brigada usiljenim maršem ponovo se vraća u Crnu Goru, zatim odlazi u Srbiju na nove zadatke i akcije. Na tom putu boravke u mjestima i selima koristila je za političko djelovanje u narodu. Boravak Dalmatinaca daleko od rodnog kraja imao je posebni učinak u razvijanju bratstva i jedinstva među crnogorskim i srpskim narodom. Tom zadatku brigada se zdušno posvetila, pa su preostale male mogućnosti za rad na kulturnom polju.

Tek početkom aprila 1944. godine postepeno se obnavljala djelatnost na obrazovnom sektoru. Tada se razrađuju po unaprijed predviđenom programu uz političke i naučne prosvjetne teme.¹⁴⁾

Održavanjem predavanja iz ovog programa kao i obnavljanjem tema koje su ranije prorađivane, podizanje kulturni vidokrug boraca i suzbijane razne predrasude. Predavanje o evoluciji živih bića pobuđivalo je kod boraca veliko interesiranje - te razmišljajući o tome mnogi su u sebi dovelu u sumnju vjersku dogmu o stvaranju života na zemlji i prihvaćali naučno tumačenje o razvoju nižih vrsta u više do pojave čovjeka.

Predavanje o postanku Zemlje u sunčevom sistemu, borci su pratili s velikim zanimanjem, mnogi su aktivno sudjelovali u diskusiji.

Ova predavanja održavali su po bataljonima omladinci-đaci i studenti kao i članovi Kulturno-prosvjetnog odbora brigade zaduženi za predavanje.

Upoznavanjem geografskih pojmova lakše su shvaćene vojničke vještine koje su se u brigadnim jedinicama intenzivno proučavale.

13) Isto, 28.

14) Prosvjetne teme bile su:

A) Geografija

1. Oblik zemlje i njen opis (polovi, polutar, ocean, kopno, godišnja doba, kretanje itd.); 2. Osnovni geografski pojmovi i upoznavanje geografskih karata (planine, ravnice, stepe, mora, jezera, moreuzi, rijeke itd.); 3. Kontinenti i njihov opis (orografija, hidrografija, klima, flora, fauna itd.); 4. Ljudske rase; 5. Politička podjela svijeta (važnije države i oblik uprave u njima); 6. Naseljenost, saobraćaj, industrija, prirodna bogatstva, metropole, kolonije i zavisne zemlje); 7. Geografski položaj Jugoslavije (granice, orografija, hidrografija, klima, flora, fauna itd.);

B) Historija

1. Stari, srednji i novi vijek u vezi s ekonomskim razvitkom društva (kratak pregled historije Slavena); 2. O južnim Slavenima; 3. Ilirski pokret; 4. Seljački ustanak u Hrvatskoj; 5. Oslobođilački ustanci u Srbiji 1804-1805. god.; 6. Historija pojedinih naroda Jugoslavije (Crne Gore, hrvatske itd.).

C) Književnost

1. O književnosti i umjetnosti uopće (proza, poezija, roman, pripovijetka, komedija, tragedija, drama, opera, muzika itd.); 2. Iz jugoslovenske književnosti (Njegoš, Prešern, Santić, Kočić itd.).

D) Matematika - osnovne računске radnje

E) Fizika - osnovni pojmovi

F) Kemija - osnovni pojmovi. Arhiv CK SKJ, reg. br. 6309, Beograd.

11 delu. 1944. god.
predavanje

RAZVITAK ŽIVIH BIĆA

Biologija ili znanje o životu obuhvata predmet koji se po svojoj naravi pripisuje i stalno sjenja, te prema tome ona sama je pravi putokaz kako treba shvatiti takve rasprave u prirodi. Kao takva daje nam ona prave snage kojim će se ne oduprijeti silanama prirodnih pokreta koji, radi ovog vlastitog interesa, okraću nauku od prave istine.

Kao posmatrane živa bića u njihovom ličnom ili individualnom životu, vidimo da se oni stalno sjenjaju. Kad posmatramo određenu ribu, vidimo da se ona mnogo razlikuje od mlade po obliku i načinu življenja, razlikuje se od starije, ona se zove punoglavac. Sve se živa bića ne sjenjaju samo sa vremenom svega vlastitog života, nego i tokom svojih generacija /pokolenja/, i stoga u svakom razdoblju na živi jedna te ista živa bića na zemlji - neka isuširaju, a neke nastaju promjenom starih. Te prema tome se može zaključiti da su sva živa bića na zemlji u međusobnom srodstvu, pošto jedna nastaju iz drugih neprestano mijenjajući se. Je li nam potvrdu poudariti dokazi, a to su fosili /čuvanih/ ili biljni ostaci /kevi/, su se očuvali u zemlji i u dugom periodu vremena skamenili se. One nam jasno svjedoče da su jednim na zemlji živjela takva bića, kakvih danas nema, i time potvrđuju takve promjene u prirodi.

ŽIVA ŽIVA BIĆA. Poznato je da ne i sama zemlja neprestano mijenja i sjenja tako da na nju nisu uvijek bile pogodna prilika za razvoj života. Ona je bila suviše i strgujući se od njegove mase bila ispuštena i bila okrenuta tako da su na njoj u te vrijeme nije moglo živeti odrasli ni razvijati. Te nam se namođe pitanje kida i kako se na zemlji razvija život.

Spoznali smo da nam se prelijeva života na zemlji govore fosili i ih skamenjenih. Ali iz tih fosila ne možemo nikako dovući zaključak da su oni bili prvi životi. Jer posmatrajući gradju te skamenjene životinje, vidimo da ona nije jednostavna nego složena i zamršena gradje tijela. Tako na primjer kod njiju neka isuširaju ribe i radi. Jasnije je da to su živa bića koja su živa živa bića. Stoga se razumljivo namođe živa bića koja su živa bića. Jednostavniji fosili, iz kojih se može vidjeti da su živa bića, su živa bića koja su živa bića. Jednostavniji fosili, iz kojih se može vidjeti da su živa bića, su živa bića koja su živa bića. Jednostavniji fosili, iz kojih se može vidjeti da su živa bića, su živa bića koja su živa bića.

... (faded text) ...

... (faded text) ...

... (faded text) ...

... (faded text) ...

Fotokopija predavanja »Razvitak živih bića«, jula 1944. godine

Tema »Ekonomski razvitak društva« (po Segalu) podijeljen je u nekoliko predavanja, prema društvenim formacijama. Predavalo se u svim jedinicama brigade. Kapitalizam, tada aktualna tema, ako je predavač bio dobar, pobuđivala je živo interesiranje, a u diskusiji je bilo uspoređenja s prilikama u staroj Jugoslaviji. Treba napomenuti da se ekonomski razvitak društva počeo obrađivati još u Duvnu 1943, i nakon gotovo godinu i po prekida nastavlja se u proljetnim i ljetnim mjesecima 1944. godine. Tada se intenzivno obrađuju i druge obrazovne teme iz raznih oblasti. Sve jedinice dobivale su predavanja iz Štaba brigade, pisali su ih članovi Kulturno-prosvjetnog odbora brigade, a umnažala Tehnika brigade.

Osim spomenutih prorađivane su u toku narednih mjeseci i dalje sve do završetka rata i druge prosvjetne teme predviđene programom iz 1944. godine.

Kulturno-prosvjetni odbori nastojali su da bude što više boraca koji poznaju sve četiri osnovne računске operacije, zatim neke osnovne pojmove iz fizike: o elektricitetu, meteorološkim pojavama i dr. Pristupilo se upoznavanje nacionalne povijesti, književnosti jugoslavenskih naroda, upoznavanje osnovnih pravila iz gramatike i pravopisa - nastojalo se pružiti borcima što više osnovnih pojmova iz svih oblasti nauke i tehnike.

Ove teme razrađivane su i u kružocima kadgod se za to ukazala prilika. To je bio vrlo pogodan oblik rada, jer je svatko mogao doći do izražaja, a osim toga bili su uočeni afiniteti boraca prema pojedinim oblastima znanja. Da su predavanja pobudila živo zanimanje zna se i po tome što su borci o njima pisali u džepnim novinama, a bataljonski i brigadni listovi organizirali takmičenja tko je u jedinicama više stekao znanja.

U izvještaju iz kolovoza 1944. godine, između ostalog, konstatira se: ... »Redovno se održavaju po četama i bataljonima kulturna predavanja iz raznih oblasti nauka koja su kod boraca pobudila živo interesovanje...¹⁵⁾

Nije na odmet spomenuti da su neka predavanja koje su pisali članovi Kulturno-prosvjetnog odbora brigade 1944. godine i predavali ih po jedinicama, kao izbljedjeli dokumenti ostali sačuvani i do danas.¹⁶⁾

Poteškoće u održavanju predavanja u bataljonima bile su u tome što je brigada tokom rata izgubila mnogo boraca i nije se popunjavala sve do jeseni 1944. Jedno zbog gubitaka, drugo zbog ostalih obaveza, često se dešavalo da predavanja predviđena za cijeli bataljon održavala su se u jednoj ili dvije čete s malim brojem ljudstva.

Ovaj oblik obrazovnog rada produženje i u vrijeme završnih operacija za konačno oslobođenje. O tome svjedoči mali broj sačuvanih podataka: »Prateća četa II dalm. prol. NOU brigade 16. marta, Bađanj. Poslije podne održano je kulturno predavanje o postanku Zemlje«¹⁷⁾

I ovaj podatak: »Pridraga, 29. marta 1945... poslije podne održano je kulturno predavanje o ekonomskom razvitku društva (feudalizam).¹⁸⁾

Znatnu kulturno-informativnu ulogu imala je Tehnika brigade. Njen posao je bio raznovrstan, i neprestano je radila. Vijesti iz zemlje i svijeta slušane preko radio-prijemnika svakodnevno je umnažala i slala u brigadne jedinice na položaje, koje drugim putem nisu mogle doći do svježih infor-

15) Zbornik, tom IX, knj. 6, 942.

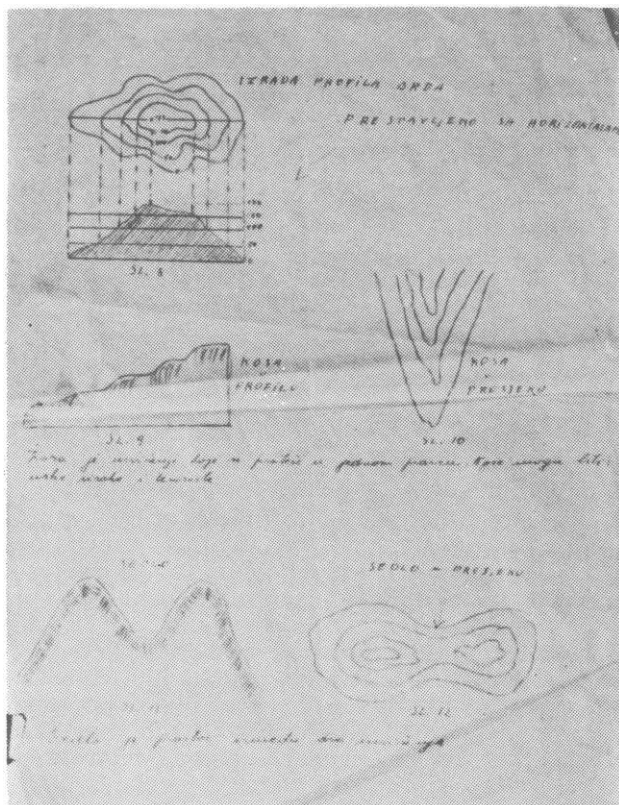
16) Cela Čabo, 1. Postanak Zemlje i njen opis; 2. Razvoj živih bića i postanak čovjeka;

3. Opći geografski pojmovi zemljine površine, i Marko Berger: Čovjek pronalazi rudno blago.

17) Arhiv VII Dušan Marić, ratni dnevnik brigade, reg. br. 846 B 1/11.

18) Isto.

macija. Biltene je također vrlo često izdavala. Gotovo svakodnevno umnožavani su razni politički, partijski, kulturni i drugi materijali također za potrebe brigade. Od kulturnog materijala umnožen je još tokom 1942. godine odlomak iz knjige Jimmie Higgins¹⁹⁾ Uptonu Sinclaira za rad po kružnicama.²⁰⁾

Crtež iz predavanja »Opći geografski pojmovi zemljine površine«, juna 1944. godine

Od sačuvanih podataka iz oblasti kulture treba također navesti povijesnu temu »Postanak Versajske Jugoslavije« umnoženu na osam stranica, formata 22x16,5.²¹⁾

U Tehnici brigade od njenog postojanja 1942. godine rade Dušan Marić i Marjan Žuljan, nešto kasnije došli su Stanko Nikolac, a 1944. godine Fani Aleksić.

19) Zbornik, tom IV, knj. 9, 255.

20) Upton Sinclair, autor djela Jimmie Higgins, američki pripovjedač i publicist. Kao uvjereni socijalist aktivno je sudjelovao u američkoj politici.

21) Bibliografija izdanja u narodnooslobodilačkom ratu 1941-1945, Beograd 1964. red. br. 916, 73.

Značajnu kulturno-informativnu ulogu imali su listovi. Njih su izdavale sve jedinice - izlazili su brigadni listovi, bataljonski, četne i džepne novine. ŠKOJ i omladina izdavali su svoje posebne omladinske listove.

Brigadni, bataljonski, a ne rijetko i džepne novine imale su posebne nazive, često borbena-političkog značenja - *Jurišnik*, *Probojnih*, *Polet*, *Bratstvo*, što je bilo u duhu njihove tadašnje funkcije.

Oni sadržaju ovih listova govori izvještaj Polittodjela Primorske operativne grupe u lipnju 1944. g. navodeći da tretiraju unutarnja pitanja jedinica, borbene akcije, disciplinu i općenito život u četama i bataljonima. Što se tiče kvalitete listova, konstatira da nisu na nekoj naročitoj razini, ali s obzirom na raznovrsnost pitanja kojima se bave, dosta su dobri.²²⁾

Stalne rubrike u brigadnim, a ponegdje i bataljonskim listovima bile su: vojne, političke, omladinske, kulturne, zabavne, literarne, fiskulturne i druge.

Nakon pregleda jednog broja listova iz ove vremenske distance dobro je podsjetiti što se u njima pisalo. U prvom planu gotovo svi brigadni i bataljonski listovi pišu o borbenim akcijama svojih jedinica, ratnoj vještini i podvizima pojedinaca, oružju zaplijenjenom od neprijatelja i si. U političkoj rubrici, u kojoj često surađuju politički komesari brigade i bataljona, govori se o političkom radu i izdizanju boraca, osim toga o političkom djelovanju brigade i boraca u narodu. Kulturne rubrike često se bave pitanjem opismenjavanja boraca. Zatim se analiziraju održane priredbe kao i što treba napraviti da im se poboljša kvaliteta. U ovoj rubrici u nekoliko listova spominju se natječaji i njihovi rezultati na poboljšanju kulturnog nivoa jedinice. Zabavna rubrika, vrlo omiljena među borcima, iznosi na humoristički (a ponekad i satirački) način neuspjehe i kukavičluk neprijatelja s kojima su se borci susretali.

Džepne novine izlazile su češće u četama, zatim u bolnici i drugim samostalnim jedinicama. Bavile su se raznim temama u okviru svoje jedinice. Na ovim stranicama nalazio se počesto »Vrabac«, neposredni šaljivi spjev koji je katkad u svojim žaokama imao i odgojnu poruku. Džepne novine razvijale su duh drugarstva, smisao za higijenu i drugo.

U brigadi su također izlazile i zidne novine u četama, po bataljonima i samostalnim jedinicama. Bile su efikasno sredstvo brzog obavještanja o vojnim i političkim zbivanjima u zemlji, kad nije bilo drugih informativnih sredstava - radio-prijemnika, biltena i si. Bavile su se životom u jedinici i iznosile vlastita iskustva i zapažanja. Kao i džepne, zidne novine su razvijale borbeni moral, drugarstvo, smisao za higijenu i si.

Iz ove izdavačke djelatnosti vrlo malo novina je sačuvano. Međutim, postoje zidne novine Minobacačke čete 1. bataljona 2. dalm. prol. NOU brigade 1945, (6 listova),²³⁾ zatim i zidne novine 3. bataljona.²⁴⁾

Poteškoće u izdavanju listova bile su često puta tehničke naravi - nedostatak papira i ostalog pisaćeg pribora. Džepne novine pisane su pretežno rukopisom, a ponekad i bataljonske. Međutim, u boljim prilikama tipkane su na pisaćem stroju ili rađene na ciklostilu, sve je ovisilo i o tehnici koja se nabavljala u borbi.

22) Zbornik, tom IX knj. 6, 273.

23) Arhiv VII, Beograd, reg. br. 843 A 1/7.

24) Isto.

POPIS SAČUVANIH LISTOVA I NOVINA

1605. Bolničarka. List saniteta 2. bataljona. II prol. dalmatinske (ud. brigade 1945.) 21x17 br. I - (maj, Trst). Pisaća mašina. (1945). br. 1 [11a].
1700. Borba i rad. List IV bataljona II proleterske dalmatinske narodnooslobodilačke udarne brigade. I (1944) - II (1945) 34x21 Br. 3 - januar (Čapljina). Pisaća mašina. II (1945) br. 3 [2]
1733. Bratstvo. List II proleterske dalmatinske NOU brigade. Izdaje Tehnika brigade. 1945. Br. 3 - januar (Kočerin); 4 (Drniš); 5/6, 7 (Trst). Format: 24x18 do 23x31. Ciklostil, br. šapirograf. 1945. Br.: 3, 4 [2]; 5/6 [2, 11]; 7 [1].
1797. Četne novine. 2. čete IV bataljona (2. proleterske dalmatinske NOU brigade). Izdaje Kult-prosvjetni odbor. 1944-1945. Naslov i podnaslov od (1945) br. 1: Džepne novine II čete IV bataljona II proleterske dalmatinske udarne brigade. 1944. br. 2 - (decembar, Gruž); 1945. 1 (B. Kotorska).
Format: 21x17 do 21,5x17. Br. 2 pisaća mašina, 1 rukopis
1944. Br.: 2 [11]
1945. Br.: 1 [1].
1850. Dalmatinski udarnik. List II dalmatinske NOU brigade. 1943. 27x21,5
Br. 1 - (maj Foča). Urednik Kovačević P. Vojo. Ciklostil. 1943. Br.: 1 [1, 64].
2135. Džepne novine 2. čete III bat. II prolet. NOU dalmatinske brigade. I (1944), II (1945), Izdavač od II (1945) br. 2: Kulturno-prosvjetni odbor 2. čete.
(I) (1944) br. 7 - septembar (Nikšić); II (1945) br. 2 (Rab); 3 (Trst). Format: 15,5x18 do 21,5x16,5.
Rukopis, br. 3 pisaća mašina.
(I) (1944). Br.: 7 [2]
II (1945). Br.: 2, 3 [2]
2189. Džepne novine Izviđačke četa II proleterske dalmatinske ud. brigade. 1945. 18x25,5. B. b. - (maj, Trst). Pisaća mašina.
1945. Br.: b. b. [1].
2268. Džepne novine Pratećeg voda III bat. II dalmatinske proleterske NOU brigade. 1945. 15,5x21.
B. b. - januar (Mostar). Rukopis.
1945. Br: b. b. - januar. [1].
2274. Džepne novine I čete IV bataljona II proleterske dalmatinske brigade. 1945. 17x21. Br. 1 - januar (Čapljina). Pisaća mašina.
1945. Br.: 1 [1].
2389. Džepne novine III čete II bat. (2. dalmatinske) brigade II proleterske divizije.
(I) (1942). 21,5x15.
Br. 1 - decembar. Rukopis.
(I) 1942. Br.: 1 [2]
2601. Iskra. List II čete II bataljona II prol. dalm. brigade.
I (1943) - III (1945).
Br. 5 - mart (Ravni kotari); 6 (Karlobag); 6/7 (Istra).
Izlazio mjesečno. Format: 21x15 do 22x16. Rukopis i pisaća mašina.
III (1945). Br.: 5, 6, 7. [2].
2646. Jedinstvo. List Čete pratećih oružja II proleterske dalmatinske NOU brigade. 1944-1945.
Izdavač od br. 2: Kulturni odbor. Br. 1 - decembar 1944 (Dubrovnik); 2 (Čapljina) Format: 29,5x28 do 30,5x20,5.
Pisaća mašina
1944. Br.: 1 [2]

1945. Br.: 2 [2].
2690. Jurišnik. List 3. bataljona II proleterske dalmatinske udarne brigade. Izdaje propagandni odsjek 3. bataljona. 1945.
Br. 4 - mart (Ravni kotari); (Rab); 6 (Trst). Izlazio mjesečno. Format: 21x15 do 34x21. Pisaća mašina. - Do br. 4 list nosi naslov »Bataljonski list«.
1945. Br.: 4, 5, 6. [2].
3032. Napred. List 4. čete 2. bataljona II dalmatinske prol. NOU brigade. 1945.
Podnaslov od br. 6: List Mitraljeske čete 2. bataljona II prol. dalm. ud. brig. Br. 4 - (mart, Ravni kotari); 5 (Rab); 6 (Istra); Izlazio mjesečno. Format: 18x16 do 21x17. Rukopis i pisaća mašina.
1945. Br.: 4 [2]; 5 [1, 2]; 6 [2].
3048. Napred u borbu. List i čete III bataljona II dalmatinske brigade. Izdaje KPO. 1944-1945.
Naslov i podnaslov 1945. br. 5: Sloboda. Džepne novine 1. čete 3. bataljona II proleterske dalmatinske brigade. 1944. br. 1-4 IV (Nikšić); 1945. br. 5 maj (Trst). Od br. 5. Uredništvo. Format: 21x15 do 22x16.
Rukopis, br. 5 pisaća mašina.
1944. Br.: 1 [2]
1945. Br.: 5 [2]
3052. Napredak. List I bataljona II proleterske dalmatinske NOU brigade. 1944-1945.
1944 br. 2 - august (Vilusi); 1945. br. 4 mart (Zadar); 5 (Karlobag); 6 (Istra).
Izlazio mjesečno. Format: 20x15,5 do 20,5x15. Pisaća mašina.
1944. Br: 2 [2]
1945. Br: 4 [2]; 5 [1, 2] 6 [2].
3070. Naprijed. List II bataljona II proleterske dalmatinske NOU brigade. 1945.
Br.: 7 - mart (Zadar); 8 (Hrv. primorje); 9 (Istra)
Izlazio mjesečno. Format: 20x15 do 30x21. Pisaća mašina.
1945. Br.: 7, 8, 9 [2].
3386. Omladinske novine. Izdaje IV bataljon II prolet. dalmatinske brigade. 1944. Format: 18x24,5
B.b. - decembar (Mali i Veliki Zaton, Dubrovnik). Pisaća mašina.
1944. Br.: b. b. [2]
3412. Omladinski list 2. bataljona II dalmatinske proleterske NOU brigade. 1944. 21x17.
Br. 2 - decembar (Cavtat). Pisaća mašina.
1944. Br.: 2 [2].
3569. Pobjeda. List 3. čete. 3. bataljona 2 proleterske dalmatinske NOU brigade. Izdaje Kulturno-prosvjetni odbor. 1945. 15x19
Br. 5 - maj (Trst). Pisaća mašina.
1945. Br.: 5 [2].
3607. Polet. Izdaje četa za vezu II prolet. dalmatinske brigade. 1945. 19,5x21.
Br.: 6. 29. IV (Cres). Pisaća mašina.
1945. br.: 6 [1].
3655. Probojnik. List Mitraljeske čete III bat. II prol. dalmatinske brigade. 1945.
Br. 1-19. IV (Rab); 2 (Trst). Format: 15,5x20,5 do 16x19,5. Pisaća mašina.
1945. Br: 1, 2 [2].
3879. Sloboda. Džepne novine osoblja pri Štabu II dalmatinske NOU brigade. 1944. 21x17.
B. b. [1] - mart, Trešnjevo. Pisaća mašina.
1944. Br.: b.b. [2].
4110. Udarnik. Izdaje omladina I bataljona II proleterske dalmatinske NOU brigade. 1944. 26x21.
Br. 1 - (decembar, Dubrovnik), pisaća mašina.
1944. Br.: 1 [2].

4204. Vijesti. List Voda za vezu II bataljona II proleterske udarne brigade. 1945. Format: 20x15.
Br.: 1 - maj, Trst. Pisaća mašina. 1945. Br.: 1 [2].
4253. Za slobodu, list III čete I bataljona II proleterske dalmatinske NOU brigade, 1945. 19,5x15.
br. 4 - april (Cres). Rukopis i pisaća mašina.
1945. Br.: 4 [2].
4282. Zora. list 1. čete 2. bataljona II prol. dalmatinske ud. brigade. 1945.
Br. 6 b-d. (Karlobag); 7 (Rab); 8 (Istra).
Format: 18x16 do 21x15. Rukopis i pisaća mašina.
1945. Br.: 6 [2]; 7 [1]; 8 [2].
4284. Zora. List III čete II bataljona II proleterske dalmatinske u. brigade, 1945. Br. 6 - mart (Ravni Kotari); 7 Hrv. primorje; 8 (Istra).
Format: 18x16 do 22x18. Rukopis i pisaća mašina. Izlazio i poslije rata.
1945. Br.: 6, 7, 8 [2].²⁵⁾
1. Bratstvo. List II dal. prol. NOU brigade, br. 3, 1945. Izdala Tehnika brigade.
 2. List II proleterske dalmatinske brigade IX divizije. Jun 1945.
 3. Dalmatinski proleter. List II dalmatinske proleterske NOU brigade. Septembar 1944.
 4. Naprijed. List II bataljona II dalmatinske proleterske NOU brigade. Br.: 7. 1945.²⁶⁾

Iz navedenog popisa, s obzirom na to da je u brigadi izlazilo mnogo više listova, a pogotovo džepnih novina, vidi se da je mali broj sačuvan. Najviše listova sačuvano je iz 1945, a nešto manje iz 1944. godine. Iz prethodnih godina sačuvana su samo dva primjerka, zbog toga ih je potrebno posebno izdvojiti.

Džepne novine 3. čete 2. bataljona, izdane još u prosincu 1942. godine, najstariji je sačuvani primjerak iz ove brigade. Uveden ovdje pod br. 2389. čuva se u Institutu za izučavanje radničkog pokreta u Beogradu.

Zatim »Dalmatinski udarnik«, prvi brigadni list od svibnja 1943. godine, izišao u Foči, također zavrijeđuje posebnu pažnju.

O ovome listu tadašnji komandant 2. dalmatinske brigade Ljubo Vučković između ostalog kaže: »Bili smo veoma zadovoljni kad se list pojavio, tim više što je izišao baš u vrijeme kada smo slavili 1. maj 1943. godine. Pokrenuo ga je Vojo Kovačević koji je tada bio rukovodilac Politodjela brigade, a zagrebački slikar Đuro Tiljak²⁷⁾ koji je tada bio u našoj brigadi, uradio je sve crteže i list tehnički opremio«. ²⁸⁾

U listu ima nekoliko kvalitetnih članaka, a ujedno i vrlo zanimljivih, promatrajući to iz ove vremenske distance. Ante Jurlin-Marko, tadašnji

25) Bibliografija izdanja u narodnooslobodilačkom ratu 1941-1945. Beograd, 1964. str. 127 do 305. Brojevi ispred opisa pojedinih listova su red. br. iz Bibliografije NOR-a, a brojevi u uglastoj zagradi na završetku opisa svakog lista označuju institucije u kojima se danas nalaze navedeni primjerci: [1] Institut za izučavanje radničkog pokreta - Beograd. [2] Arhiv Vojnoistorijskog instituta - Beograd. [11] Vojni muzej JNA - Beograd. [11a] Vojnomedicinska akademija - Beograd. [64] Historijsko odjeljenje Gradskog komiteta SKH Zagreb.

26) Listovi pod br. 1. do 4. nalaze se u Arhivu Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske, Zagreb. Reg. br. ZB-Per 53/552, 553 i 554.

27) Đuro Tiljak, hrvatski slikar (1895-1965.) Član udruženja likovnih umjetnika »Zemlja« od 1930. godine. U NOB odlazi 1942. Bio je član AVNOJ-a i ZAVNOH-a.

28) Ljubo Vučković, n. d., str. 101.

politički komesar brigade, piše o radu KPJ i oružanom ustanku u Dalmaciji 1941. Zamjenik komesara brigade Jovo Kapičić govori o liku političkog komesara u NOV. Komandant Ljubo Vučković piše o smjeloj i vojnički savršeno izvedenoj akciji prelaza preko Drine, koja je zbunila i obeshrabrila neprijatelja. U listu je i pohvala Vrhovnog komandanta druga Tita za ovu uspješno izvedenu akciju. Salko Fejić, zamjenik politkomesara 2. bataljona u svom literarnom prilogu posebno lijepo opisuje tu akciju. Nadalje, u člancima boraca govori se o hrabrim pojedincima, nezaustavljivom Bošku Žuniću, koji je među prvima prešao Drinu. Vrlo osjećajno i toplo borci pišu o palim drugovima Jovi Martiću, Slobodanu Macuri-Bondu, Mariji Terzić, bolničarki i drugima.

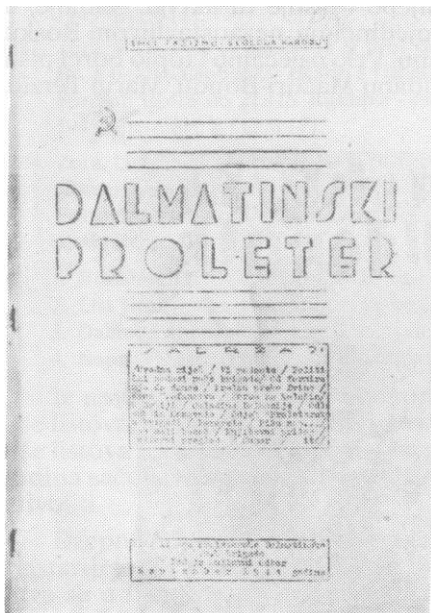

»Dalmatinski udarnik«, list 2. dalmatinske NOU brigade od 1. maja 1943. izdan u Foči (Faksimil naslovne stranice)

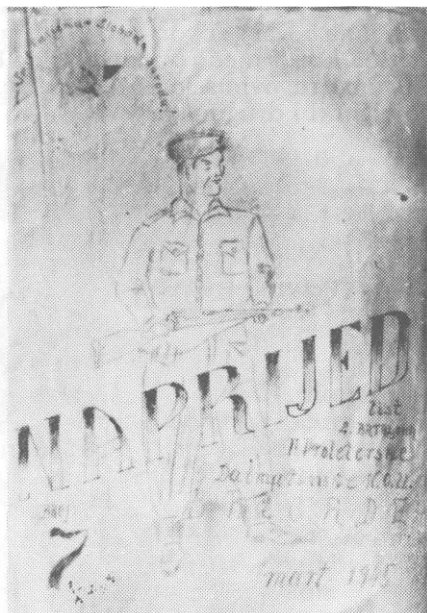
Najzad, listu je dao prilog naš veliki književnik i pjesnik Vladimir Nazor. U članku »Poruka Dalmatincima« svojim osebnim povijesno-literarnim stilom govori o sinovima Dalmacije kroz vijekove.²⁹⁾

29) »Dalmatinski udarnik«, list 2. dalm. NOU brig., 1. V 1943. Foča, str. 5.

Nadalje, prema navedenim podacima vidi se da je iz svake godine sačuvan po jedan primjerak brigadnog lista. Već spomenuti iz 1943. je »Dalmatinski udarnik«. U idućoj 1944. godini brigadni list zove se »Dalmatinski proleter«, a 1945. godine nosi naziv »Bratstvo«.

»Dalmatinski proleter«, list 2. dalmatinske proleterske brigade, septembra 1944. godine (Faksimil naslovne stranice)

»Naprijed«, list 1. bataljona 2. dalmatinske proleterske brigade, marta 1945. godine (Faksimil naslovne stranice)

Sačuvani su također iz 1944-45. primjerci listova iz četiri bataljona - »Napredak«, list 4. bataljona, »Naprijed«, drugog, »Jurišnik«, trećeg i »Borba i rad« list četvrtog bataljona. Prema evidenciji peti bataljon nema sačuvanog lista.

Prve omladinske džepne novine »Zora« izdala je četa 2. bataljona početkom 1943. godine u Duvnu. Kako nisu sačuvane potrebno ih se prisjetiti. Članke su pisali omladinci skojevci. Sadržaj se uglavnom odnosio na prethodne uspješne akcije. Uvodni članak o značaju NOB-a dao je omladinac Tode Čuruvija, tada zamjenik komesara čete. Ostala je u sjećanju naslovna strana ilustrirana pejzažem na kome se iza brda rađa sunce, a u njemu petokraka zvijezda.³⁰⁾

Uz kratke napomene o listovima treba spomenuti jedan poseban slučaj. U borbi na Barama, Nijemci su bacali letke u kojima su pozivali partizane na predaju. Jerko Grubišić, tadašnji sekretar SKOJ-a 3. čete 2. bataljona, skupljao je letke i na njima u stihovima opisao nadčovječansku bor-

30) Iz ratnih zabilježaka Veljka Đujića koji je uredio novine i dao im naziv »Zora«.

bu i moralnu nadmoć partizana u pjesmi »Na položaju«. Pjesma nije ušla u bataljonski kao ni u naredne listove, iako su to borci i Štab bataljona željeli. Tekst pjesme neizmijenjen, sačuvan je do danas.

U nekim jedinicama održavale su se usmene novine. Obično je to bilo zbog kratkoće raspoloživog vremena ili nedostatka materijala za pisanje. Na usmenim novinama borci su čitali svoje napisane članke ili su pričali o nekom događaju iz neposredno doživljene akcije, kao i neke druge zgode. Sadržaj ovih novina bio je pretežno šaljivog i zabavnog karaktera, pa su uvijek u jedinicama bile rado prihvaćene.

KULTURNO-ZABAVNI ŽIVOT

U partizanskom životu permanentno su bili prisutni fizički napor i psihičke napregnutosti. U tim uvjetima trebalo je uz borbeni moral održati i razvijati vedro raspoloženje boraca. Ovdje je značajnu ulogu odigrao kulturno-zabavni život. Pjesme u zboru, šaljivi igrokazi, solo i zbarske recitacije i dr. koje su borci priređivali svojim drugovima, uvijek su bili rado gledani. A kad su se ovakve priredbe održavale i za narod, u mjestima koje su borci oslobađali ili njima prolazili, oduševljenje i veselje dugo je trajalo. To je bio posebno Uspješan politički oblik okupljanja i povezivanja boraca s narodom. Uz kulturno-zabavne akcije i politički rad postaje djelotvorniji - lakše se usvajaju tumačenja ciljeva NOB-a.

Imajući sve to u vidu brigada je odmah nakon formiranja organizirala kulturno-zabavni život u svojim jedinicama. Gotovo svi bataljoni su i prije ulaska u sastav brigade održavali priredbe za vojsku i narod u selima. U program brigade, kao uostalom i u druge dalmatinske jedinice, tada su ušle mnoge predratne revolucionarne pjesme, solo i zbarske recitacije, kao i kratki dramski komadi koje su u Dalmaciji prije rata gajila kulturno-umjetnička pjevačka i glazbena društva i dramske sekcije, u kojima su djelovali napredni omladinci i komunisti.

U Narodnooslobodilačku vojsku u prvoj polovini 1942. godine došli su napredni mladi ljudi kojima je ovo bila profesija: Silvije Bombardelli, Feđa Čatipović, Ante Vesanović i drugi, a za glumačka ostvarenja Mira Banjanin. Svojim stručnim rukovodstvom u kratkom su vremenu izgradili pjevačke zborove, solo i zbarske recitatore, dramske družine i slično, pokrenuli kulturno-umjetnički rad u svim pravcima na dostojnoj umjetničkoj razini. Dolaskom limene glazbe iz Žrnovnice ovaj rad je još više obogaćen. Tako je u samom početku brigada imala gotovo sve komponente za daljnje uspješno djelovanje.

Takvo stanje u brigadi nije dugo potrajalo. Spomenuti drugovi otišli su na nove dužnosti u druge jedinice, a borci koji su se nalazili u njihovoj ekipi stekli su određena iskustva i znanje i nastavili radom u 2. dalmatinskoj NOU brigadi.

Ovdje su navedeni sadržaji kojima je brigada nastupala na priredbama ili spontanim prigodnim manifestacijama od njezinog formiranja pa kroz čitavo vrijeme ratnog hoda, obogaćujući se na tom putu, novim programima koji su također ovdje uneseni.

Borbene pjesme, solo i zbarske recitacije, igrokazi, »vrabac« i drugo prikupljeni su iz rijetko sačuvanih programa priredaba, iz zabilježaka i iz

sjećanja boraca, jer »borbena pjesma se pamti kao daje to jučer bilo«, bio je odgovor mnogih pri prikupljanju i provjeravanju ovoga materijala.

Osim navedenih igrokaza bilo ih je još koje su borci pripremali i izvodili na sceni. Sadržaji i nazivi tih jednočinki samo su blijedo i parcijalno ostali u sjećanju pa ih se ne može ni navesti.

Navedeni ratni program razvijao je borbenu aktivnost u narodu, bodrio ga i pokretao na akciju.

Uz himne »Hej Slaveni« i »Lijepa naša« pjevale su se u zboru predratne i ratne revolucionarne pjesme: Budi se Istok i Zapad, Padaj silo i nepravdo, Lanci nam se kuju kleti, Internacionala, Bilećanka, Capajevka, Crne horde nas ne plaše, Oj radniče i seljače, Matiji Gupcu, Pobjeda će naša biti, Sastali se Srbi i Hrvati, Kompartijo mirisavo cvijeće, Partizane naše cio svijet već zna, Sije zvijezda sije svaka, zatim pjesme ustanka nastale 1941. godine u Dalmaciji: Listaj goro, cvjetaj cvijeće, Dalmacija u boj kreće, Drug je Tito rekao u Lici odlični su borci Dalmatinci, Oj Jadransko plavo more ogledalo Mosor gore, Marjane, Marjane ča barjak ne viješ, te pjesme nastale kroz epopeju NOB-a: Tko ne žali Orešković Marka, Na Kozari grob do groba, Kod Sutjeske hladne vode, Kud narodna vojska prođe, Oj narode Like i Korduna, Durmitor, Durmitore, Po šumama i gorama, Oj svijetla majska zoro, Titovka, Drugarska, Dalmacija majko naša, Kud narodna vojska prođe, Nas dva brata oba ratujemo, Dalmatinska, dalmatinska, Kad brigada Dalmaciji krene i druge.

Pjevale su se također popularne pjesme nastale tokom 1942. godine u Dalmaciji:

Oj Mosore, Mosore (tekst napisao pjesnik Jure Kaštelan); Poletilo jato vrana (spjevao je Đuro Đapić, borac, seljak iz Bitelića); Svi na front, sve za front (pjesmu napisao Ante Roje u rujnu 1942. prilikom takmičenja tko će napisati bolji prilog za zidne novine,³⁰ a zatim solo i zborske recitacije: Oktobar (Jure Kaštelan), Dvadeset trojica (Jure Kaštelan), Pjesma o avionima (Jure Kaštelan), Mitraljezac (Vladimir Nazor), Oj djeco zemlje naše (Vladimir Nazor), Pad Imotskog (Stanko Škare), To ide Crvena Armija (lija Erenburg), O klasje moje (Aleksa Šantić), Bašta grad (Vladimir Majakovski), Izdajica (Zmaj-Jova Jovanović), Pjesma mrtvih proletera (Branko Ćopić), Razgovor s četom (Branko Ćopić), Matiji Gupcu, Oj puško moja i torbo ti, Moćna si domovino.

Igrokazi (skečevi), Ženidba (Nikolaj Gogolj), Analfabela (Branislav Nušić), Dva domobrana (Vjekoslav Afrić), Pobjeda je naša, Tri gluha, Fašizam - stablo koje treba iščupati, U okupiranom gradu, Rade Vurdelja, Fašistička škola.

Za izvedbe odabirali su se programi koji su u datom momentu odgovorili potrebama i političkom raspoloženju naroda i boraca.

Prije početka zabavnog dijela priredbe obično je komesar jedinice, ili neko drugo političko lice, govorio o značaju narodnooslobodilačke borbe i njenim ciljevima, kao i o političkoj situaciji toga trenutka, a ponekad se odmah počinjalo s programom. Sve je ovisilo o političkom raspoloženju naroda.

Iznosi se nekoliko evidentiranih priredaba u razdoblju od mjeseca novembra 1942. do sredine februara 1943. godine.

31) Ante Nazor, *Borbene i revolucionarne pjesme*, časopis »Mogućnosti« br. 8-9-10, Split, 1981. 955.

7. novembra dijelovi 2. dalmatinske napadaju i oslobodaju Kijevo. U toku idućeg dana 1. bataljon je nastupio sa svojim programom. Tako je proslavljenja 25-godišnjica oktobarske revolucije. Na priredbi se ističe komesar bataljona Slobodan Macura-Bondo. To je prema sačuvanim podacima bila prva organizirana priredba u ovoj brigadi.³²⁾

Nakon toga, u vremenu između 11. i 13. novembra održavaju se uspješni zborovi s narodom u selima Civljane i Polači, poslije toga održana je kulturno-zabavna priredaba. Iz sela Civljana prišlo je partizanima šest omladinaca koji su odmah raspoređeni po bataljonima.³³⁾ Ovdje se potvrdila činjenica da borbene pjesme stvaraju revolucionarno raspoloženje, bodre narod i podstiču na mobilizaciju.

U oslobođenim selima brigada svojim prisustvom stvara sve povoljniju političku atmosferu - povezanost s narodom sve se više osjeća.

23. novembra 2. bataljon daje priredbu također u Kijevu. Primjetilo se sve veće učešće naroda, a pogotovo žena u prilaženju partizanima.³⁴⁾

U selu Lištane 3. XII održao je 1. bataljon priredbu u seoskoj školi koja je također bila dobro posjećena.³⁵⁾

Nadalje, 20. decembra 3. bataljon održao je u Šujici priredbu s odličnim uspjehom.³⁶⁾

U kronologiji priredbi nalazi se i ovaj podatak: »25. XII 1942. Šuica. Danas je katolički Božić. Borci IV bataljona pjevali su u crkvi božićne pjesme. Ovo se neobično sviđjelo narodu koji je pjevao zajedno s našim borcima. I pored toga što je danas Božić, talijanski bombarderi bombardirali su Duvno i okolna sela.«³⁷⁾

7. januara 1943. Livno: 1. bataljon dao je priredbu koja je bila rekordno posjećena.³⁸⁾

U Duvnu 16. januara 1943. godine 3. bataljon zajedno s mjesnom organizacijom u gradu održao je priredbu koja je bila dobro posjećena.³⁹⁾

Za kulturno-umjetničku priredbu koju je održao 3. bataljon u Duvnu 23. januara sačuvan je program, prenosimo ga kako je postavljen i izveden: Himna »Hej Slaveni« - pjevaju borci i omladina grada

Himna »Internacionala«

Pjesma »Durmitore i Moravo« - grupa drugarica

Pjesma »O Matiji Gupcu« - omladina Duvna (muslimani)

»Vrabac«, o oslobođenju Livna - Mila Kapičić i Biserka Bukić.

U ulogama sudjeluju: Tiho Janjić, Mikin Metod, Ivan Bedalov, Ivan Špika i Marko Berger.⁴⁰⁾

24. januara 2. bataljon s položaja oko Imotskog stigao je u Duvno i istu večer dao priredbu. Njemu se pridružila brigadna glazba s borbenim pjesmama i koračnicama.⁴¹⁾ Glazba je od ranije u sastavu brigade.

Nekoliko dana kasnije, tj. 2. februara, ponovo 2. bataljon daje zabavu u Duvnu kojoj je prisustvovao i Štab 2. divizije. Ova večer uspjela je više nego sve dosadašnje.⁴²⁾

32) Ivan Špika, n. d., str. 40.

33) O. E. n. d., 40.

34) Arhiv VII reg. br. 846 13/1, iz brigadnog dnevnika, vodio Dušan Marić (u daljnjem tekstu: brig. dnev. vodio D. M.)

35) Isto.

36) O. E. n. d., 51.

37) Arhiv VII, reg. br. 846 13/1, brig. dnev. vodio D. M.

38) Isto.

39) O. E. n. d., 58.

40) I. Š. Dnevnik borca, 57.

41) O. E. n. d., 61.

42) Isto 63.

Silvije Bombardelli, kompozitor i dirigent, o jednoj priredbi ove brigade iznosi: »Posjedujem originalnu zabilješku o jednom, nešto bogatijem, programu koji je bio prikazan još u Imotskom 1943. Prenosim ga bez korektura:

Hej Slaveni
Internacionala
Oj Ivane (Davidenko)
Konjička (Ivanov)
U boj, u boj (Zajc)
Hej uhnjem
Buči, buči more Adrijansko
Bilećanka (četveroglasno)
Zdignite brati (mješoviti zbor)
Mi smon Gupca muške čete (četveroglasno)
Seljačka (mješoviti zbor)
Padaj silo
Na istoj cedulji nalazi se i završni dio nekog drugog programa:
17. Besprizorni (četveroglasno)
18. Vintovačka (dvoglasno)
19. Konjanička (dvoglasno)
20. U boj, u boj

Zatim »Matije Gubec« (dva čina) - radi se vjerojatno o Bogovićevu djelu koje je grupa tada, kako sam već napomenuo, pripremala u Imotskom⁴³⁾

Iz navedenih podataka očito je da su se priredbe održavale gotovo kontinuirano u mnogim selima i mjestima koje je brigada tih jesenskih i zimskih dana sama oslobađala, ili u sklopu drugih jedinica. Bio je to izuzetan moralni polet svih jedinica, brigade u cjelini. O tome govori izvještaj zamjenika političkog komesara upućen CK KPJ 23. januara 1943. godine: »U posljednje vrijeme učinjen je veliki napredak po pitanju rada u narodu. Kulturni plan predviđa osposobljavanje boraca u izvođenju priredaba. Dosad je naučeno više raznih skečeva, pjesama, horskih recitacija itd. Pored priredaba za vojnike dato je i niz priredaba za narod. Priredbe su davane u više sela kao i u Livnu i Tomislavgradu (Duvno). Nivo ovih priredaba nije visok jer tu se sad tek počinje, ali svakako rad u tom pravcu ima kod nas dobru budućnost. Pored toga mi smo održali u više mahova sastanke sa seljacima ili građanima, a pokadkad i sa narodnooslobodilačkim odborima«⁴⁴⁾

Priredbe su imale svoju privrženu publiku, pogotovo u selima gdje se narod prvi put susreće s ovakvim programima političkog i zabavnog partizanskog života. Programi su bili usklađivani prema obrazovnom nivou naroda tih krajeva i toga vremena na način da im budu što razumljiviji, prihvatljiviji i da tako izvrše što jači utjecaj u smislu njihova angažiranja za potrebe NOB-a. Priredbe su u tome uspjevale, dizale su borbeni moral u narodu, podsticale ga na mobilizaciju i u tome je bila njihova osnovna snaga koja je u potpunosti odgovarala ciljevima narodnooslobodilačke borbe.

Poslije ovog sadržajnog vojnog, političkog i kulturnog života u brigadi, kao i u svim jedinicama koje su se na tom području nalazile, nastaje nova

43) Silvije Bombardelli, Prilozi izučavanju muzike u NOB, časopis »Mogućnosti« br. 8-9-10, Split, 1981. 929, 930.

izuzetno teška situacija u lavini 4. neprijateljske ofanzive koja je navirala iz zapadne Bosne. Brigada je poslije svog historijskog podviga prelaza preko Neretve, u neprestanim borbama i marševima na putu prema Drini. Veliki napori i teškoće, brojna ranjavanja i gubici ne ostavljaju vidljivije tragove na moral boraca, optimizam ih nije napuštao. Tu i tamo za vrijeme predaha održa se poneka priredba. Evo što je o jednoj takvoj zgodi zabilježeno: »1. svibnja, Orahovo. Dan lijep i vedar dostojan svoga imena... na proplanku III bataljon izvodi priredbu... Pomoću češlja i papira improvizirana je harmonika. Naokolo rasplamsale vatre izručuju pozdrave svima koji se bore za slobodu.«⁴⁵⁾

Borci, premda vrlo iscrpljeni, ne sustaju, ne predaju se, odolijevaju ovoj golgoti. U teškim danima čuje se ponekad spontana nostalgična dalmatinska ili neka druga borbena pjesma kao poticaj samome sebi da se izdrži jer predstoje još teški dani. Pjesma je od praiskonskih vremena bodrila čovjeka kad ga snađe elementarna nesreća. A ovo je rat, društveno zlo nametnuto narodu i on ga, osim fizičke i moralnom snagom savladava.

Uz poznate ratne podvige na Neretvi i Drini brigada je vršila isto tako važne političke zadatke širenja bratstva i jedinstva među narodima. Zbog svega toga odano joj je priznanje 15. maja 1943. godine u Boanu prilikom vršenja smotre brigade. Postrojenim borcima govorio je komesar 2. divizije Mitar Bakić. »Pozdravio je II dalmatinsku brigadu kao prvu jedinicu hrvatskog naroda koja je došla boriti se u ove krajeve. Nakon smotre Kazalište narodnog oslobođenja izvelo je priredbu na otvorenom prostoru. Uz glumačke izvedbe Vjeka Afrića i Ivke Rutić (Teško je četnik biti i Majka Knežopoljka) izvedene su zbarske i solo pjesme.

Kulturno-umjetnička priredba 3. bataljona 2. dalmatinske brigade na Ozrenu, augusta 1943.

44) Zbornik, tom IV, knj. 9, 254.

45) I. Š. Dnevnik borca, 75.

Koliko smo prešli za ova tri mjeseca, koliko je puta pao borac i posrnuo umoran konj. Koliko je puta udario opanak o kamen i podbio prste. To najbolje svjedoče naše krvave i natečene noge«, ⁴⁶⁾

Upravo tada kad se brigada nalazila u Boanu počela je 5. neprijateljska ofanziva, najteža u toku NOB-a. Smotra je bila podsticaj borcima da se izdrži u predstojećim borbama. Borba na život i smrt do izlaska iz neprijateljskih obruča privremeno je zaustavila aktivnost na području kulturno-prosvjetnog rada.

Poslije oslobođenja Kladnja u istočnoj Bosni, ova djelatnost se nastavlja. Silvije Bombardelli, kompozitor posjeduje »Bilješku o programu priredbe koju je održala 2. dalmatinska brigada u selu Tuholju: »Oktoabar« (Jure Kaštelan); »Dvadesettrojica« (Jure Kaštelan); »Pjesma o avionima« (Jure Kaštelan); »Mitralski jezac« (Vladimir Nazor); »Oj djeco zemlje naše« (Vladimir Nazor); »Pad Imotskog« (Stanko Škare); »To ide Crvena armija« (lija Erenburg); »O klasje moje« (Aleksa Šantić). To su sve bile solo i zbarske recitacije. Na programu je posebno zabilježeno još »Galijotova pesan« (Vladimir Nazor); »Tito« (Vladimir Nazor); »Kako umire mladi komsomolac?« - to je bio muzički dio priredbe. »Tito« i »Galijotova pesan« začeci su kasnijih kompozicija S. B.« ⁴⁷⁾

O stanju i situaciji na kulturno-prosvjetnom polju poslije ofanziva u ljetnim mjesecima 1943. godine, osvrće se Jovo Vukotić, tada načelnik Štaba 2. divizije:

»Za vreme zimskih i ljetnih operacija mnogi drugovi zaduženi za kulturno-prosvjetni rad su poginuli, tako da je rad kulturno-prosvjetnih odbora bio gotovo zamro. Ipak, poslije završetka svake borbe, vrijeme odmora koristilo se za kulturno-prosvjetni rad i, pod rukovodstvom kulturno-prosvjetnih odbora i uz podršku i pomoć štabova komandi, pripremao se program za priredbe koje su davane za jedinice ili za narod. Kad god su prilike dozvoljavale, priredbe za narod održavane su po selima, varošicama i varošima i često su imale mobilizacioni karakter, za prihvatanje omladine u redove NOO pokreta. Kulturno-prosvjetni odbori su se sukobljavali s mnogim kadrovskim i materijalnim teškoćama, što je zavisilo od toga gdje se priredbe daju, na slobodnoj teritoriji, u naseljenom mjestu, gdje priredbu može pratiti veći broj gledalaca, ili neposredno iza fronta, gdje priredbama prisustvuju ranjenici i neznatan broj stanovnika s planinskih katuna.« ⁴⁸⁾

Početak jeseni te godine još više oživljava kulturno-zabavni život. Iz toga vremena najviše sačuvanih podataka ima iz 3. bataljona zahvalivši Ivanu Špiki koji je redovno vodio dnevnik: Na priredbi u Borovu 22. septembra, pored ostalog izveden je igrokaz »Tri gluha«. 13 oktobra u Andrijevići, novi komesar 3. bataljona Pero Trutin organizira priredbu s pjesmama i recitacijama. Izvodi se i jednočinka »Fašizam je stablo kojega treba iščupati«. U Štičkovu 7. novembra slavi se dan oktobarske revolucije s recitacijama »Bašta grad« koju izvodi Ante Kranjac i zbarska recitacija »Dolazi Crvena armija«.

U Čajniču, početkom prosinca 3. bataljon i Zastavni vod održavaju priredbu s borbenim pjesmama u zboru i duetu. Zastavni vod daje jednočinku

46) Isto, 77.

47) S. B. Prilozi izučavanju muzike u NOB, časopis »Mogućnosti«, br. 8-9-10, Split, 1981. 929.

48) Jovo D. Vukotić, n. <, str. 278.

»U okupiranom gradu«. U duetu su pjevali Ivanka Sumić i Ante Bujaš, a igrokaz su izvodili Milo Vlahov, Cela Čabo, Stipe Males i Marija Ivković, koja je te noći poginula na putu prema Metaljci (gdje je i sahranjena).⁴⁹⁾

»U Kolašinu 8. februara 1944. Žrnovnička glazba održala je priredbu za II dalmatinsku brigadu prilikom njezinog odlaska u sastav novoformirane Primorske operativne grupe«. ⁵⁰⁾

U Ivanju 1. maja u svim bataljonima održavaju se smotre i svečanosti u povodu proslave Prvog maja, a poslije toga priredbe i zborovi za narod. Četvrti bataljon u dogovoru s partijskom organizacijom, kod seoske škole u Velimlju, održava proslavu i priredbu, prisustvovali su seljaci iz okolnih mjesta. Ove manifestacije ostavile su dobar dojam u narodu. ⁵¹⁾

Početkom maja brigada na svom borbenom putu operira na širem području oko Nikšića. Štab brigade smjestio se u Vilusima gdje se duže vremena zadržao. Na ovom području, uz partijske kurseve, održavaju se obrazovna predavanja, priredbe i fiskulturne aktivnosti. Priredbe za vojsku i narod održavale su se u svim bataljonima i drugim pratećim jedinicama brigade u Vilusima i okolnim selima Petrovići, Rječane, Željevo, Stube i drugima. Na tim priredbama sudjeluje Kulturno-prosvjetni odbor brigade, (u Nušićevoj komediji »Analfabeta« u glumačkom ostvarenju ističe se A. Kranjac). ⁵²⁾

U selu Petrovići 13. jula prigodom praznika Dana ustanka crnogorskog naroda, 2. bataljon je održao priredbu. U sačuvanom dnevniku borca, zabilježen je program ove priredbe: Po šumama i gorama; Bilećanka; Padaj silo i nepravdo; Oj svijetla majska zoro; Pjesma mrtvih proletera i na kraju »Vrabac«.

Istim programom bataljon je nastupio dva dana kasnije u selu Štedin, prigodom oslobođenja zatvorenika u Nikšiću. Obje priredbe dobro su uspjele. ⁵³⁾

Zabilježeno je: u selu Stube između 1. i 9. VIII borcima i zainteresiranom narodu, treći bataljon je održao priredbu. U programu su borbene pjesme, solo i zvorske recitacije (pjevački zbor uvijekbala je Luca Videka, a popularnog »vrabca« sastavio Ivan Špika). ⁵⁴⁾

U sastav 2. dalmatinske ušao je polovinom marta 1944. 3 bataljon 1. dalmatinske brigade, koji je u međuvremenu operirao u sastavu drugih jedinica. U brigadu je uključena kao 5. bataljon.

Njegova kulturno-prosvjetna aktivnost je poznata, imao je dobru kulturno-umjetničku ekipu koja je izvodila kvalitetne priredbe. Kako se sastav ove grupe u tom kraćem periodu 1944. godine nije mijenjao (za razliku od drugih jedinica u ovoj brigadi), navode se imena članova grupe po sjećanju Jakova Roguljića, tada delegata voda i Gašpara Kalopera, komesara čete. U grupi su bili osim navedenih i: Ante Njegovan, Vinka Sesardić, Sveto Prijić, Slavica Martinović, Ante Tadijin, Filip Anđelić, Nikola Borović i drugi. Izvodili su priredbe u Crnoj Gori i Hercegovini, oduševljavali narod koji ih je zavolio.

49) Iz ratnih zabilježaka Cele Čabo, tada delegata Zastavnog voda.

50) Arhiv VIII, reg. br. 846 13/1, brig, dnevnik vodio D. M.

51) O. E. n.d., 238.

52) I. Š. Dnevnik borca, 129.

53) Iz ratnih zabilježaka Veljka Đujića, tada komesara čete.

54) I. Š. Dnevnik borca, 131.

Oslobođenjem Dubrovnika ova ekipa pojačana je novim kadrom među kojima je bilo profesionalnih glumaca, recitatora i pjevača. Oni su priredbama davali posebni ton pa je kvaliteta grupe bila još bolja. U mjestima Orašju, Trstenom i drugima oko Dubrovnika svojim spontanim sudjelovanjem u izvođenju borbenih pjesama, recitacija i slično, uveličavali su opće raspoloženje i slavlje naroda.

Kulturno-prosvjetnim radom rukovodio je Vlado Viskiđ, komesar bataljona.

Za vrijeme boravka u sjevernoj Dalmaciji u martu 1945. Kulturno-prosvjetna ekipa brigade održala je tri priredbe i to 16. III u Drnišu, 22. III u Benkovcu i 27. III u Novigradu. Kao uvod iznesena je politička situacija u zemlji i svijetu i poziv prisutnima na ustrajnost jer je kraj NOB-a na vidiku.

Na sve tri priredbe vrsni glumci Perce Lorenci i Banje Beba u glavnim ulogama, izveli su jednočinku N. Gogolja »Ženidba«. Iza toga slijedile su borbene i revolucionarne pjesme i recitacija »Razgovor s četom« Branka Čopića (ova recitacija na požutjelom papiru sačuvana je do danas).⁵⁵⁾

Poznato je da su i nadalje do završetka rata u svibnju 1945. jedinice brigade održavale priredbe kad je to dozvolila tada vrlo intezivna ratna situacija, ali pismeni podaci, ako ih je bilo, do danas nisu pronađeni.

Žrnovnička limena glazba

U životu brigade veliku je političku i kulturno-zabavnu ulogu vršila limena glazba iz Žrnovnice o kojoj se ovdje iznosi nekoliko podataka. Početkom oktobra 1942. glazba je s 22 člana, oružjem i svim potrebnim muzičkim instrumentima kompletna krenula u NOV. Prvi nastup dala je 12. oktobra na Mosoru, zatim se prebacila preko Svilaje i Dinare. U Ratnom dnevniku 2. dalmatinske brigade stoji: »21. X 1942. Tičevo, stigla je muzika (glazba) za našu brigadu«.⁵⁶⁾

Već 27. oktobra glazba sudjeluje s brigadom u akciji na položaju Čilaš, između Sinja i Livna, u borbi protiv Talijana. Zadatak joj je bio da se što više približi položaju neprijatelja i da u momentu kad počne juriš zasvira borbene marševe. Prema izvještaju brigade ta je akcija bila vrlo uspješna, zburnjeni Talijani ostavili su na položaju mnogo pušaka i drugog ratnom materijala. U oslobođenom Glamoču sudjeluje svojim programom u 2. dalmatinskoj i drugim brigadama koje su se tu nalazile.

Od januara 1943. glazba je u sastavu 2. proleterske divizije, zatim 2. udarnog korpusa. U oslobođenom Duvnu u to vrijeme ulazi glazba u grad s borbenim pjesmama i koračnicama te zajedno s 2. bataljonom 2. dalmatinske brigade održava priredbu u Duvnu.

Sudjelujući na mnogim zborovima, skupovima naroda i omladine i zabavama glazba razvija dotad neviđenu borbenu aktivnost i podstiče narod na mobilizaciju. Prilikom oslobođenja Imotskog zajedno s ostalim jedinicama ulazi u grad i žrnovnička glazba. U atmosferi općeg oduševljenja mnogi su se javljali Komandi mjesta za odlazak u partizane.

U Crnoj Gori sudjeluje na velikom narodnom zboru u Zabljaku na kojem su govorili komandant i komesar 2. divizije, Peko Dapčević i Mitar Bačić.

55) Iz ratnih zabilježaka V. Đujića.

56) Arhiv VII, reg. br. 846 13/3, brig, dnevnik vodio D. M.

Napominje se jedna iz niza epizoda ove glazbe. Mnogi borci sjećaju se kako su instrumenti za vrijeme 5. neprijateljske ofanzive bljeskali na suncu. Bojeći se da ih otkriju avioni, tražili su od glazbara da bace instrumente, ali to nije nitko napravio. Po ideji komandanta brigade Ljube Vučkovića, instrumente su premazali blatom dok je trajala ofanziva.

Od kapitulacije Italije u septembru 1943. do sredine 1944. glazba je svojim kulturno-umjetničkim programom nastupala u mnogim mjestima Crne Gore, Sandžaka i Srbije i svugdje ostavljala posebno ugodno raspoloženje.

Osим nastupa na priredbama, glazbari su, kad je trebalo, prenosili ranjenike, vršili osiguranje štabova, štitali bolnice i sudjelovali neposredno u borbama. U operaciji za oslobođenje Podgorice, mladi glazbar Milan Roguljić poginuo je kao bombaš. Poginuo je i prvi komandir glazbe Kaja Palaversa kad je prilikom desanta na Drvar branio Vrhovni štab i druga Tita.

Glazba je sudjelovala i na sahranama poginulih boraca, tako je 1943. godine odala posljednju počast Jurici Ribaru u Kolašinu.

Glazba brigade u Pljevljima, 10. listopada 1943. (u sredini kompozitor Silvije Bombardelli)

Povratkom na teritorij Bosne, Hercegovine i Dalmacije u drugoj polovini 1944. glazba daje priredbe u mnogim mjestima: Trebirju, Bileći, Gacku, Dubrovniku, Sarajevu i drugim.

13. maja 1945. nalazi se u Zagrebu i sudjeluje na poznatoj paradi za Dan pobjede. Tako je na najsvečajnji netcin završila svoj dugotrajni i slavni put.

Tamo gdje je glazba zasvirala nisu trebali politički nastupi, narod se bez posebnog agitiranja okupljao. Time je njezina mobilizatorska uloga bila golema.

U toku 5. neprijateljske ofanzive u 2. dalmatinsku brigadu iz 9. divizije došao je Silvije Bombardelli, kompozitor i dirigent. On je uspješno vodio, žrnovničku glazbu. Plodnim stvaralačkim radom obogatio je kulturno-umjetnički život boraca i naroda kuda je brigada prolazila. U njegovom glazbenom opusu nalaze se pjesme, kantate i recitacije koje je komponirao ili pripremao za zbor i orkestar. Među njima je: Oj Mosore (na tekst Jure Kaštelana), Na Kordunu, Majka pravoslavna (tekst S. Kulenovića), Hej Slaveni (za mješoviti zbor), Komsomolska pjesma, Drug Tito (na tekst V. Nazora, a uz suradnju Oskara Danona, M. Spilera i R. Sinkonutija).⁵⁷⁾

Natjecanja u kulturno-prosvjetnom radu brigade

Koliki se značaj pridavao svim oblicima kulturno-prosvjetnog rada najbolje svjedoče takmičenja koja su se povremeno provodila među brigadama; u brigadi među pojedinim bataljonima i najzad bataljonske jedinice takmiče se međusobno i s ostalim jedinicama u brigadi.

Navodi se evidentirani primjeri:

2. proleterska srbijanska brigada pozvala je 2. dalmatinsku na takmičenje u čast 1. maja 1944. Natjecale su se u raznim aktivnostima, ovdje se navode one koje se odnose na kulturno-prosvjetni rad:

- Tko će za kraće vrijeme opismeniti više boraca.
- Čiji će kulturno-prosvjetni odbor bolje raditi.⁵⁸⁾
- Zatim »Dalmatinski proleter«, brigadni list, septembar 1944, u Kulturnoj rubrici provodi natjecanje među svojim jedinicama:

»1. Tko će dati najuspjeliju priredbu.

2. Tko će dati najbolje članke i dopise za brigadni list.

3. U kojoj će jedinici biti najuspjelija diskusija na predavanjima članova kulturno-prosvjetnog odbora brigade.

4. U kojoj će jedinici biti najmanje drugova koji ne znaju četiri osnovne računске radnje.

Rezultati takmičenja objavit će se u slijedećem brigadnom listu.⁵⁹⁾

I dalje, još jedan poziv na takmičenje. List 2. bataljona »Naprijed« u martu 1945: »Pozivamo sve jedinice ovoga bataljona kao i ostale jedinice naše brigade na opće takmičenje po svim granama kako vojnim, tako političkim i kulturnim, a rezultate ćemo objaviti u našem slijedećem listu. Takmičenje započinje 1. IV 1945.«⁶⁰⁾

Osim navedenih, bilo je još primjera. Duh takmičenja stimulirao je borce, unosio svježinu u život jedinice i zato su ga svi rado prihvaćali.

57) Nikola Amžić, Limene glazbe s područja općina Split u NOB-u, »Split u NOB-u i socijalističkoj revoluciji 1941-1945«, 1981. 1176.

58) I. Š. Dnevnik borca, 74.

59) Arhiv IHPRH, Zagreb, reg. br. ZB-Per-53/553, »Dalmatinski udarnik« 1944.

60) Isto, reg. br. ZB-Per 53/554, »Naprijed« 1945.

SPORTSKI ŽIVOT

Poznato je da je sportski život također bio prisutan u životu brigade. Njegovao se i ranije, a od 1944. godine on se iz dana u dan sve više provodi u jedinicama. Od disciplina treba spomenuti gimnastičke vježbe - vrlo korisne za održavanje fizičke kondicije. One su se obično održavale u ranim jutarnjim satima kadgod je to bilo moguće.

Održavale su se razne lakoatletske discipline i natjecanja kao: skok u dalj, troskok, bacanje kugle, bacanje kamena s ramena, trčanje, štafetno trčanje i slično.⁶¹⁾

Nogometne utakmice bile su vrlo popularne. Natjecali su se međusobno timovi bataljona i drugih pratećih jedinica. Priređivale su se utakmice također među pojedinim brigadama kad su se našle na istom terenu i kad su za to postojale mogućnosti. U oslobođenim mjestima tim brigade znao je odigrati utakmicu s domaćim nogometašima. Zabilježeno je: »21. veljače odigrana je nogometna utakmica na igralištu u Sinju između sinjskog »Junaka« i II dalmatinske brigade«. ⁶²⁾

»Iz operacionog dnevnika Prateće čete II dalm. prol. NOU brig. 23. IV Cres, sa četom tj. I, II i III vodom rađene su tjelovježbe«. ⁶³⁾

* * *

Iz svega iznesenog u ovom prilogu, koliko je bilo moguće da se prikupi i kronološki obradi, može se u prvom redu zaključiti koliko je pažnju partijska organizacija brigade pridavala kulturno-prosvjetnoj i zabavnoj aktivnosti kroz čitavo vrijeme na svom ratnom putu. Počevši od opismenjavanja, dalje kroz predavanja, brigadne listove, džepne i usmene novine, priredbe - u cjelokupnoj djelatnosti utkana je revolucionarna idejnost s ciljem da se borce kulturno izdigne, politički i moralno osposobi u borbi za pobjedu i za stvaranje novog pravednijeg društva.

Ovi oblici rada osvjetljavali su karakter i ciljeve NOB-a, te znatno doprinijeli razumijevanju linije KPJ i razobličavali neprijateljsku djelatnost gdje god se pojavljivala. Posebnu je ulogu kulturno-prosvjetni rad imao u političko-kulturnom povezivanju s narodom.

Iako je brigada kao vojna jedinica bila izložena neprekidnom i snažnom ritmu promjena, gubitku ljudi i drugim teškoćama, ipak je ona ovaj rad, može se reći, gotovo kontinuirano provodila na svom dugom putu i isto tako u dugom vremenskom razdoblju. U najtežim trenucima, u sudbonosnim povijesnim borbama, nastajali su zastoji da bi se poslije toga postavili tamo gdje je zbog neprijateljskog pritiska kulturno-prosvjetni rad bio onemogućen.

Borac se nije mirio s neznanjem, prihvaćao je sve što ga je oplemenjivalo, što mu je stvaralo široke vidokruge da sagleda perspektivu slobode, a time i samoga sebe da bi mijenjao svijet oko sebe. U elementarnoj fizičkoj borbi to je bila njegova želja, potreba i njegovo pravo.

61) Arhiv IHPRH, Zagreb, reg. br. ZB-Per-53/552 »Bratstvo« brig, list 1945.

62) I. Š. Dnevnik borca, 152.

63) Arhiv VII, reg. br. 846 1/11.

Članci boraca prožeti humanističkim idejama u brigadnim listovima, kao trajni dokumenti, to najbolje svjedoče. To također svjedoče i zanimljiva natjecanja u kulturno-prosvjetnom radu u svim njegovim oblicima i sadržajima, svjedoči sav trud, žar i polet u tim takmičenjima, a i rezultati što su ih borci postigli.

U ovom prilogu pristupilo se prvi put prikupljanju podataka o kulturno-prosvjetnom radu u brigadi, njihovu sabiranju na jednom mjestu i kronološkoj obradi.